

מצוה ט' - קידוש ה'

מצוה ט' היא שציוונו לקדש את שמו והוא אמרו (ויקרא כ"ב, ל"ב): "ונקדשתי בתוך בני ישראל". וענין זאת המצוה, אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם ושלא נפחד בהזיק שום מזיק ואף על פי שבא עלינו מכריח לבקש ממנו לכפותנו, שלא נשמע אליו, אבל נמסור עצמנו למיתה ולא נתעהו לחשוב שכפרנו אף על פי שלכותינו מאמינים בו יתעלה. וזאת היא

פירוש המצוה

מצוה ט' היא שציוונו לקדש את שמו - המהרש"ל בביאורו לסמ"ג (לא תעשה ב') כתב שחילול ה' היינו חילול של עם ישראל הנקרא בשם ה', ומביא סיעתא מן הפסוק (יהושע ז', ט') "ומה תעשה לשמך הגדול", ולפי זה יש לומר שגם קידוש השם היינו כבודו וגדולתו של עם ישראל¹. **והוא אמרו** ומקור מצוה זו הוא בפסוק "ונקדשתי בתוך בני ישראל". **וענין זאת המצוה** - הגדרת המצוה היא **אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם** - עלינו לפרסם את עיקרי האמונה הישראלית, בבורא, ביחודו, ובתורתו, בין כל באי עולם, זו הגדרת המצוה באופן כללי. למצוה זו גם השלכות מעשיות במקרים מסוימים: **ושלא נפחד בהזיק שום מזיק** - אם מאיימים עלינו להזיק לנו ולנפשותינו אם נחזיק באמונתנו ונקיים מצוות התורה, מחויבים אנו שלא לפחד ולהמשיך להחזיק ולפרסם האמונה. **ואף על פי שבא עלינו מכריח האונס אותנו לבקש ממנו ודורש מאתנו לכפותנו** - על ידי כפייה בכל דרך שהיא, אז מצווים אנו **שלא נשמע אליו, אבל** - אלא, **נמסור עצמנו למיתה** - נתיר עצמנו ונהיה מוכנים למות על האמונה בו יתברך וקיום מצוותיו, **ולא נתעהו** - ולא נטעה את האונס אותנו, על ידי מעשים ודיבורים חיצוניים, **לחשוב שכפרנו** - שידמה לו שאנו כופרים בה' ית"ש, אף על

¹ על פי דברי המהרש"ל יש לומר שמצינו ג' דברים שנקרא שמו של הקב"ה עליהם: עם ישראל, ארץ ישראל והתורה. העם והארץ כמו שכתוב (דניאל ט', י"ט) "כי שמך נקרא על עירך ועל עמך", ותורה כמו שכתוב (דברים ל"ב, ג') "כי שם ה' אקרא הבר גודל לאלוקינו" ומכאן שמכו לברכת התורה. ובאמת על ג' דברים אלו מציינו שחייב אדם למסור את נפשו. על עם ישראל מציינו שחייב אדם למסור נפשו להצלת הכלל ע"י משפט כהן תש' קמ"ב-קמ"ד, ודלא כאור שמח (הל' רוצח פ"ז ה"ח) ע"י הגרש"י ז"ל בספרו לאור ההלכה, פרק המלחמה עמ' ט"ו.

על ארץ ישראל מציינו שחייב אדם למסור נפשו במלחמת מצות כיבוש הארץ, ע"י מנחת חינוך מצוה תכ"ה: "ויודע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס כמבואר ברמב"ן, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה אם כן חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה". וכן כתב במצוה תר"ד עיי"ש.

על התורה מציינו שחייב למסור נפשו בעת השמד ובפרהסיא ואף בצנעא בג' עבירות. עוד יובן על פי דברי מהרש"ל, סדר המצוות, שהרי בפסוק אחר "והלכת בדרכיו" נאמר "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך", כי ההליכה בדרכיו מביאה שנקרא בשם ה' וזה על ידי קידוש ה' כמבואר. ובמדרש (ספרי עקב י"ג) עה"פ "ללכת בכל דרכיו" (דברים י"א, כ"ב) הביאו הפסוק "כל אשר יקרא בשם ה' ימלט" ודו"ק. אגב, מקור דברי מהרש"ל הוא ירושלמי תענית פ"ב ה"ו.

מצות קידוש ה' המצווים בה בני ישראל בכללם, רוצה לומר, התרת עצמנו למות ביד האנס בעבור אהבתו יתעלה וההאמנה באחדותו, כמו שעשו חנניה מישאל ועזריה בזמן נבוכדנצר הרשע כשציוה להשתחוות לצלם, והשתחוו לו כל ההמון וישראל בכלל ולא היה שם מקדש שם שמים, אבל פחדו הכל, והיתה בזה חרפה לכל ישראל על אשר אבדה זאת המצוה מכללם. ולא נצטוותה זאת המצוה אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול שהוא אשר פחד ממנו כל העולם, ולהיות פרסום היחוד בזה, יעד ה' על ידי ישעיה שלא תשלם חרפת ישראל בזה המעמד ושיראו בהם בחורים בעת ההיא הקשה, לא יפחידם

פירוש המצוה

פי שליבותנו מאמינים בו יתעלה - אף שבליבותנו נמשיך להאמין, מצווים אנו לפרסם האמונה גם בחוץ ללא מורא, **וזאת היא מצות קידוש ה'** - מסירות נפש למען שמו יתברך, זו היא המצוה **המצווים בה בני ישראל בכללם** - אשר כל בית ישראל מצווים עליה (עי' לקמן בפרק "כל בית ישראל"), **רוצה לומר התרת עצמנו למות** - נכונות למות **ביד האנס** המכריחנו לעבור על דת **בעבור אהבתו יתעלה** - מפני אהבתנו לבורא מוכנים אנו גם למות, וכן עבור **וההאמנה באחדותו, כמו שעשו חנניה מישאל ועזריה בזמן נבוכדנצר הרשע** - כמסופר בדניאל פרק ג' **כשציוה אותו רשע להשתחוות לצלם** - שהוא עבודה זרה **והשתחוו לו כל ההמון** - מאומות העולם **וישראל בכלל** וביניהם אנשים מישראל, ומתוך הפחד מפני המלך העריץ **לא היה שם מקדש שם שמים** - אשר יהיה מוכן להמרות פי המלך ולמסור נפשו ולא השתחוות, **אבל פחדו הכל** ולא קידשו שם שמים **והיתה בזה חרפה לכל ישראל על אשר אבדה זאת המצוה** - שלא נמצא מי שיקיים מצות קידוש ה' **מכללם** בכל ישראל פרט לחנניה מישאל ועזריה שמסרו נפשם על ידי שלא היו מוכנים להשתחוות, ונבוכדנצר השליכם לאש. **ולא נצטוותה** - ואין חובת **זאת המצוה** (על פי תרגום הרב קפאח זצ"ל) **אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול הוא** - רק במעמד הדומה למעמד המיוחד בו קדשו שם שמים חנניה מישאל ועזריה **אשר פחד ממנו כל העולם** (עיי' לקמן בפרק העוסק בפסקא זו). **ולהיות פרסום היחוד בזה** - לפי תרגומו של הרב קפאח זצ"ל דומה, כי פסקא זו קשורה לפסקא הקודמת והכוונה שבמקרה כזה כפי המתואר לעיל יש חובה לפרסם היחוד וכלשון תרגום הרב קפאח "והיה חובה לפרסם את היחוד ולהכריז עליו באותה העת". **יעד ה' על ידי ישעיה** בתרגום הרב קפאח זצ"ל "וכבר הבטיח ה' על ידי ישעיהו" **שלא תשלם חרפת ישראל בזה המעמד** ואף שכולם יפחדו, מכל מקום החרפה לא תהיה שלימה **ושיראו בהם בחורים** - ובחורי ישראל יופיעו **בעת ההיא הקשה** באותו מעמד מפחיד **לא**

המות ויתירו נפשם ויפרסמו האמונה ויקדשו את השם ברבים, כמו שהבטיחנו באמרו (ישעיהו כ"ט, כ"ב-כ"ג): "לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו. כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי וגו'". ולשון ספרא (אמור פרשה טו'): "על מנת כך הוצאתי אתכם מארץ מצרים, על מנת שתקדשו שמי ברבים". ובגמרא (סנהדרין ע"ד ע"ב) אמרו: "בן נח מצווה על קדושת השם או אינו מצווה, תא שמע, שבע מצוות נצטוו בני נח ואם אתה אומר כן תמניא הו", הנה נתבאר לך שהיא מכלל מיני המצוות המחוייבות לישראל, ושמו ראייתם על זאת המצוה מאמרו "ונקדשתי בתוך בני ישראל". וכבר התבארו משפטי מצוה זו בפרק שביעי מסנהדרין.

פירוש המצוה

יפחידם המות והם לא ירתעו ולא יפחדו מן המות ויתירו נפשם למיתה ויפרסמו האמונה - ועל ידי זה תתפרסם אמונת ישראל ויקדשו את השם ברבים ושמו של ה' יתקדש בעולם כולו כמו שהבטיחנו כמו שהובטח על ידי נבואת ישעיהו באמרו "לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי וגו'", ועל פי דברי חז"ל במדרש שיר השירים רבה פרשה א', פס' ג', ג' נאמר פסוק זה על חנניה מישאל ועזריה באותו מעמד (עי' גם רש"י שם). ולשון ספרא: "על מנת כך הוצאתי אתכם מארץ מצרים, על מנת שתקדשו שמי ברבים", דקדקו חז"ל שמיד אחר הפסוק "ונקדשתי" אמר הכתוב: "המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלוהים אני ה'", ולכן אמר שזו היא מטרת יציאת מצרים - קידוש ה'. וראיה שאמנם מצוה זו היא מכלל תרי"ג: ובגמרא אמרו, בן נח מצווה על קדושת השם או אינו מצווה - נסתפקה הגמרא אם בן נח חייב למסור נפשו על מצוות שנצטוו בהן, והביאה הגמרא ראיה: תא שמע "שבע מצוות נצטוו בני נח" ואם אתה אומר כן תמניא הו - נאמר: "שבע מצוות נצטוו בני נח" ואם תאמר שבן נח חייב גם בקידוש ה', אם כן יש שמונה מצוות לבן נח, אלא מכאן שבן נח לא נצטווה, הנה נתבאר לך - ומכאן על כל פנים ראיה שהיא - מצוות קידוש ה' - מכלל מיני - נראה (וכך משמע מתרגום הרב קפאח זצ"ל) שיש לגרוס "מנין" והכוונה למנין תרי"ג המצוות המחוייבות לישראל - שהרי רק בבן נח נסתפקו אם מצוה זו כלולה בחיוביו, ומשמע שבישראל פשיטא שכלולה במנין מצוותיו, ושמו ראייתם על זאת המצוה ולמדו מצוה זו מן התורה מאמרו - מן הפסוק "ונקדשתי בתוך בני ישראל". וכבר התבארו משפטי מצוה זו בפרק שביעי מסנהדרין.

מסירות נפש

"ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע... החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך" (דברים ל', ט"ו, י"ט).

בכל הבריות (לא רק באדם) טבוע יצר הקיום. אף שזה רצון טבעי ביותר לבחור בחיים, לא נמנעה התורה מלצוות "ובחרת בחיים". שכן אינו דומה אדם השומר על חייו מתוך יצר הקיום לאדם השומר על חייו מתוך צו אלוקי. לראשון החיים הם הערך העליון ואין דבר העומד בפני פיקוח נפש, ולשני הצינוי האלוקי הוא הערך העליון ועל פי מצות ה', יש דברים העומדים בפני פיקוח נפש, הלא הם כל הדברים הכלולים במצות קידוש ה': "מסור נפשך וקדש שמי".

ועדיין יש לדון במהות מצוה זו, האם ביסודה היא מקיפה את כל חיי האדם ועיקרה חיים של קידוש ה' וגילויי אמונה, ובשיא קיומה של מצוה זו עומדת הנכונות למות על קידוש ה', או שעיקרה ויסודה של המצוה היא מסירות נפש למען שמו יתברך.

כבר דנו אחרונים בשאלה זו בכלל ובשיטת הרמב"ם בפרט וגילו פנים לכאן ופנים לכאן.

בספר המצוות פותח הרמב"ם במצוה ט':

וענין זאת המצוה, אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם ושלא נפחד בהיזק שום מזיק... אבל נמסור עצמנו למיתה... וזאת היא מצות קידוש השם המצווים בה בני ישראל בכללם, רוצה לומר התרת עצמנו למות ביד האנס.

פתח ב"פרסום אמונה" וסיים ב"התרת עצמנו למות" ולא ברור עדיין מה סיבה ומה מסובב, מה שורש ומה ענף.

ואפשר שיש ללמוד ממה שלא נזכר במצוה זו, שכן לא הזכיר הרמב"ם בכל המצוה פרט אחד ממצות קידוש ה' בחיים, כפי שהזכיר בפרטי הלכות קידוש ה' (יסודי התורה פ"ה הל' י', י"א).

ובמצות לא תעשה ס"ג כתב הרמב"ם:

שהזהירנו מחילול השם והוא הפך קידוש השם שנצטוינו בו, שקדם ביאורו בתשיעית ממצוות עשה... והעוון הזה יחלק לשלשה חלקים, שנים כוללים והאחד מיוחד. ואולם החלק האחד הכולל כל מי שבקשו ממנו לעבור על דבר ממצוות בשעת השמד... והחלק השני הכולל גם כן, כשיעשה האדם עבירה, אין תאוה בה, ולא הנאה, אבל כיוון בפעולתו המרד ופריקת עול מלכות שמים... והחלק המיוחד הוא שיעשה אדם ידוע במעלה ובטוב מעשה, פעולה אחת נראה בעיני ההמון שהוא עבירה...

ומתוך המילים "והוא היפך קידוש ה'" אנו למדים שגם בקידוש ה' שלשה חלקים, שנים כוללים ואחד מיוחד. האחד הכולל כל מי שמסר נפשו על המצוות בשעת השמד, והשני הכולל שיפרוש מן העבירה או יעשה מצוה בלא שום פניה אישית רק לשם שמים, והחלק המיוחד הוא שיעשה אדם ידוע במעלה, דברים טובים לפנים משורת הדין ויהיו הכל מקלסים אותו ומתוך כך מפארים שם שמים. וכן כתב הרמב"ם מפורש בהל' יסודי התורה פ"ה הל' א', י', "יא עיי"ש. ומלשונו ביד החזקה משמע שעיקר מצות קידוש ה' הוא מסירות נפש, "ויש דברים אחרים" שאף הם כוללים במצוה זו.

ועדיין תמהים אנו מדוע השמיט הרמב"ם במצות קידוש ה' כל אותם דברים השייכים למצוה זו, שהזכירם במצות לא תעשה של חילול ה' וביד החזקה. וגדלה התמיהה על הרמב"ם ביותר, שבסכמו מצוות עשה כתב שיש שישים מצוות הכרחיות, שכל אדם מן היישוב הנוהג מנהג בני מדינה, חייב לעשותן במשך חייו בכל מקרה, ובין מצוות אלו מנה גם מצות קידוש ה', והרי בהגדרת המצוה במצוה ט' כתב הרמב"ם רק מסירות נפש, וזו בודאי לא מצוה הכרחית שימסור אדם נפשו בשעת השמד, ואם כוונתו לקיום המצוות לשם שמים, אם כן מדוע לא הזכיר כלל חלק זה בהגדרת המצוה?

שיטת הרמב"ם תתבאר על פי הספרא.

על הפסוק "ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל" דרשו בספרא (אמור פרשה ח' פרק ט', ד'):

"ולא תחללו" שומע אני ממשמע שנאמר "ולא תחללו" אמור "קדש" וכשהוא אומר "ונקדשתי", מסור עצמך וקדש שמי. יכול ביחודי, תלמוד לומר "בתוך בני ישראל" המרובים.

פירוש הספרא: אם היה כתוב רק "ולא תחללו", מכלל לאו היינו אומרים הן, דהיינו מכלל שנאמר "לא תחללו" אפשר לשמוע שהיפוכו "קדש", ואם כן מדוע הוסיפה התורה לכתוב "ונקדשתי", אלא ללמדך "מסור עצמך וקדש שמי". ובביאור הגר"א לספרא כתב שלמדו חז"ל גזירה שוה מ"ונקדש בכבודי" (שמות כ"ט, מ"ג) המתיחס לקידוש שמו יתברך על ידי מיתה וכפי שבא לידי ביטוי במעשה שני בני אהרן - "הוא אשר דבר ה' לאמר בקרובי אקדש" (ויקרא י', ג'), והיכן דבר? "ונקדש בכבודי" (עיי"ש ברש"י). מכאן שפירוש "ונקדשתי" הוא מסירות נפש למען שמו. ברור לפי זה ששני חלקים לקידוש ה', האחד קידוש ה' בחיים והוא נלמד מכלל "ולא תחללו" והשני קידוש ה' על ידי מסירות נפש והוא נלמד מ"ונקדשתי".

מעתה, דברי הרמב"ם מדוקדקים להפליא. בכל מקום שמתיחס ישירות למצות "ונקדשתי" מדבר הוא על מסירות נפש, ואילו את קידוש ה' בחיים מביא הרמב"ם בהקשר ל"לא תחללו".

במצוה ט', מצות קידוש ה' הנלמדת מ"ונקדשתי", מדבר הרמב"ם רק על מסירות נפש למיתה ואינו מזכיר כלל ענייני הנהגותיו של האדם המביאות לקידוש ה'.

ולעומת זאת במצות לא תעשה (ס"ג) "ולא תחללו", מדגיש הרמב"ם שהוא "הפך קידוש ה'" על מנת שמכלל "לא תחללו" תלמד מהו "קדש".

וביד החזקה (הל' יסודי התורה פ"ה) בתחילה בהתייחסו גם ל"ונקדשתי" באופן ישיר, מדבר הוא על מסירות נפש בשעת האונס. ובסוף הפרק (הל' י', י"א) מבאר הוא ענייני חילול ומכללם קידוש, עיי"ש.

וכן מדוקדקים דברי הרמב"ם באגרת קידוש ה', בחלקו את דבריו לחמשה חלקים, הראשון "בחלוקת המצוות בשעת האונס" ובחלק זה דיבר על מסירות נפש בשעת השמד באופניו השונים, והחלק השני "בגבול חילול ה' וענשו" ובחלק זה דבר על דרכי ההתנהגות הנאותים של האדם **בחייו** וכינה זאת "חילול ה'" כי זה המקור, כמבואר, ובחלק זה כתב "וקדושת ה' הוא היפך חילול ה'", ופרט כללי התנהגות המביאים קידוש ה' בחיים שמקורם ממשמע שנאמר "לא תחלל" אמור "קדש".

ואם כנים דברינו, והאמת תורה דרכה, מתחזקת השאלה מדוע במצוות ההכרחיות מנה הרמב"ם את מצוות "ונקדשתי", הלא פסוק זה (ובמיוחד לפירוש הגר"א) מלמדנו רק על מסירות הנפש למיתה.

בדרך פשוטה יש ליישב ששיבוש נפל בציוני המצוות שבסוף מצוות עשה, וכבר כתב כן בערוך השולחן (יו"ד סימן ע"ר סעיף ו' עיי"ש). ובמיוחד לאור העובדה שבמהדורת בלאך לא צויינה בין המצוות ההכרחיות, המצוה התשיעית קידוש ה' (עי' במהדורת הרב קפאח זצ"ל עמ' קע"ח הערה 40 לנוסח הערבי). אלא שלגירסת המקובלת עדיין הדברים קשים.

ונראה לומר שאמנם החידוש ב"ונקדשתי" הוא למסור הנפש למיתה, אך מכל מקום אחר שאנו יודעים ממקורות אחרים שיש עוד ענייני קידוש ה', יש לומר שהכל כלול במלת "ונקדשתי", ובמצוות ההכרחיות כוונת הרמב"ם למנות את קיום המצוות ככוונה לשם שמים בלא שום פניה וכן את הפרישה מעבירה לשם שמים. ומה שלא ציין הרמב"ם זאת במצוה זו, מפני שסמך על מה שכתב במצות חילול ה', ששם מקור הדברים בדברי חז"ל וכנ"ל².

נמצינו למדים, אפוא, שמצוות "ונקדשתי" כוללת רק מסירות נפש, וכן למד הרי"פ פרלא בדעת רס"ג שהביא לאו ד"לא תחללו" והשמיט עשה ד"ונקדשתי" וכתב שם שהוא לפי דרכו בשתי מצוות באותו ענין, להביא את המצוה הכוללת יותר ולכן הביא לאו ד"לא תחללו" הכולל גם התנהגות בחיים ולא הביא מצות

² ומתחילה היה נראה ליישב ש"מסור נפשך וקדש שמי" פירושו שכל אדם בכל עת יהא נכון למסור נפשו למען השם אם ידרש לכך וזה הפירוש ש"נתייר עצמנו למיתה" וראיה לדבר מהספרי על הפסוק "ואהבת את ה' אלוהיך... בכל נפשך", שדרשו על הפס' "כי עליך הורגנו כל היום" - "וכי היאך אפשר ליהרג כל יום, אלא אלו צדיקים שמוסרים נפשם בכל יום" (והשווה לגירסת הגר"א), ויובן לשון הרמב"ם במורה נבוכים ח"ג פ' ל"ה, ל"ו שהגדיר את הלכות יסודי התורה כ"השקפות אמיתיות", ואם כן גם קידוש ה' היינו השקפה שמוסר נפשו במחשבתו. ועי' נעם אלימלך בפתיחתו (סע' א', ב'). אלא שלא נראית כן כוונת הרמב"ם שלא הזכיר מכל זה דבר בהלכותיו.

"ונקדשתי" העוסקת רק במסירות נפש (עיין עוד ברי"פ פרלא על לאו ל"ג בתחילתו).

אף החינוך (רצ"ו) והסמ"ג (ה') שדרכם ללכת בשיטת הרמב"ם הביאו במצות קידוש ה' רק ענין מסירות נפש למיתה וכן כתב הסמ"ק (מ"ד).
ליראים דרך אחרת במצוה זו, וזו לשונו בסי' ת"ג (אחר הביאו לשון הספרא אמור):

שלא יפקיר אדם במעשיו ובדבריו באחת מכל מצוות האמורות בתורה ואפילו דקדוק אחד מדברי סופרים, כי אם יחבב תורה ודקדוקיה וישמח לבו לקראת המצוות, ואפילו אינה מצוה אלא מנהג יהודית, ואם יעבירו נראה כעובר מצוה ומפקירה, צריך שיהרג על הדבר כדאמרינן בסנהדרין בסוף פ' בן סורר ומורה (ע"ד ע"א) בשעת השמד אפילו על מצוה קלה יהרג ואל יעבור, פירוש שעת השמד שמכוונים עובדי כוכבים להעביר מצוות המקום ולהכעיס לפניו... ומצוה זאת אף על פי שאין בה כי אם עשה שקולה היא לפני המקום ומכרעת, שהרי החמירה תורה שיהרג אדם עליה כדתניא מסור עצמך על קידוש שמי.

נראית שיטתו שהמצוה היא לחבב המצוות, לשמוח בהן ושלא להפקירן, וחובה זו שלא להפקיר המצוות היא עד כדי ליהרג עליה בשעה שעכו"ם מנסים להעבירו אפילו על מנהג יהודית, שנראה כמפקירי מצוות. ומכאן חומרתה וחשיבותה של מצות קידוש ה' מה שלא מצינו בשאר מצוות - שחייבים ליהרג עליה. ולפי זה לדעת היראים עיקר המצוה של "ונקדשתי" היא בחיים, אלא שחידשה תורה דבר מיוחד במצוה זו שיש ליהרג עליה.

"בתוך בני ישראל"

קדוש ה' בפרהסיא

חלקו אחרונים בביאור מצות קידוש ה' אם נוהגת היא בפרהסיא בלבד או שגם בצנעא מחויבת מצוה זו. לפי פשטות דברי חז"ל נראה שאין מצוה זו נוהגת בצנעא שכן דרשו בסנהדרין (ע"ד ע"ב) שאין פרהסיא פחות מעשרה מ"ונקדשתי בתוך בני ישראל", וכן בספרא (שהוזכר לעיל) מצינו "יכול ביחידי, תלמוד לומר 'בתוך בני ישראל' - המרובין", ובהמשך הספרא "על מנת כן הוצאתי אתכם מארץ מצרים - על מנת שתקדשו שמי ברבים" (ויש שלא גרסו "ברבים" ולפי זה ראייה רק מתחילת דברי הספרא).

אלא, שמפרטי מצוה זו יש לכאורה לדקדק אחרת, שכן שנינו בגמרא סנהדרין (שם ע"א), שבשעת גזירת מלכות אפילו בצנעא יהרג ואל יעבור והוא בודאי ממצות "ונקדשתי" וכן פסק הרמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ג).

עוד יש לדקדק מלשון הרמב"ם (שם ה"ד): "כל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את ה', ואם היה בעשרה מישראל, הרי זה קידש את ה' ברבים", אם כן ראינו שמקדש ה' אף שהיה בצנעא.

ואכן, כך למד "מרכבת המשנה" בשיטת הרמב"ם. והרי"פ פרלא (מצוה א' - יראת ה') דחה ראיותיו: עיקר הראיה משעת הגזירה שמצינו קידוש ה' שלא בעשרה, אינה ראיה, שיש לומר שבשעת הגזירה החמירו חכמים ותיקנו למסור הנפש אפילו בצנעא, "דאף על גב שכתב הרמב"ם שאם נהרג ולא עבר במקום שאמרו יעבור ולא יהרג, הרי זה מתחייב בנפשו, מכל מקום פשוט דהיינו דווקא כשמחמיר על עצמו כן מדעתו במקום שלא חייבוהו, מה שאין כן כאן שחייבוהו חכמים ויש כח בידם לתקן ככהאי גוונא, דאין לך מגדר מילתא יותר מזה".

והוסיף הרי"פ פרלא ליישב, על פי הר"ן בסנהדרין (ע"ד ע"א), וזה לשון הר"ן:

אבל בשעת הגזירה אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור, פירוש בין בצנעא בין בפרהסיא, וטעמא דמילתא שבשעה שאומות העולם חושבין לבטל ישראל מן התורה, צריך לעשות חיזוק כנגדן, שלא לקיים מחשבתן, ומוטב שיהרגו כמה מישראל ואות אחת מן התורה לא תבטל, בזמן שהם רוצים לבטל אותה מישראל בכלל, ואם שמע להם אפילו בחדרי חדרים הדבר מתפרסם מפני שמצאו שהועילה גזירתם ולפיכך יהרג ואל יעבור וזהו קידוש ה' ואהבת המקום הכוללת לכל בני ישראל.

נראה שהוקשה לר"ן מדוע בשעת הגזירה יהרג ואל יעבור אפילו בצנעא, ותירץ ששעת הגזירה היא לעולם בפרהסיא מפני שהדבר מתפרסם.

ויש לפרש דבריו על פי המאירי (שם) שכתב שפרהסיא אין הכוונה בדווקא שרואים את המעשה אלא אפילו עשרה **שיודעים**³ מן המעשה, הוי פרהסיא, ולכן

³ ומצינו סברא כעין זו במקום אחר בדיני נזיקין בחיוב בושת, וכשם שקידוש ה' וחילולו לא צריך בפני אנשים אלא די בידיעתם, כך מצינו בגדר בושת, עי' רמב"ם הל' חובל ומזיק פ"ה הל' ו-ח' בדין הודה בפני בית דין שחבל בחבירו חייב בבושת אף על פי שהוא קנס, "והבושת לא הגיע לו אלא בשעה שהודה בפניו שהוא חבל בו... והודאתו בבית דין היא שביישה אותו. נמצאת למד שאין הפרש בבושת בין בושח המגיע לו אם חבל בו בפני אחרים ובין בושח המגיע לו בעת שהודה בפני אחרים שחבל בו, לפיכך, משלם אדם בושח על פי עצמו". ועי' היטב מרכבת המשנה סנהדרין פ"ה ה"ד, שפירש כן ברמב"ם. והדברים דומים בתכלית אף במהותם.

ודומה שהדברים נוגעים לענין כללי. שהרי יש לחקור בגדרי מעשה מצוה או עבירה, אם בשעת מעשה עדיין אין מציאות של מצוה ועבירה ורק אחר כך נהיה ממילא מצוה ועבירה, אי חשיב כמעשה או לא. ומקור הדברים במשנה למלך (הל' ביאת מקדש פ"ג הכ"א) בדין מלקות על לאו שנעשה בצורה כזו, כגון נכנס נזיר לבית הקברות בשידה תיבה ומגדל ובא חבירו ופתח המעזיבה האם הוי לאו שיש בו מעשה ולוקין או לאו שאין בו מעשה ואין לוקין. ובשדי חמד ח"ד עמ' 99 והלאה דן בזה בהרחבה ומביא מחלוקות בדבר.

ונראה שסידור זה נוגע לא רק ללאו שאין בו מעשה והוא מסתעף לנושאים אחרים. באגרות ראיה ח"א אג' קמ"א דן בפשט התוס' (שבת ג' ע"א) בענין הדביק פת בתנור, שלפי תוס' אם

כיון שבשעת הגזירה לעולם יגיע הדבר לידיעת הרבים הרי שזה נקרא פרהסיא, וכן פירש החמרא וחיי (סנהדרין ע"ד ע"א).

ועל הראיה מלשון הרמב"ם כתב הרי"ף פרלא: "אין זה הכרח, דודאי לא חייב הכתוב בעשה דקידוש ה' אלא ברבים דווקא, אלא דמכל מקום כשעושה כן מדעתו הרי זה קידש את השם אף על גב שאם לא עשה כן, לא עבר אלא בלאו דלא תחללו בלבד".

והלחם משנה (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד) סובר שעשה ד"ונקדשתי" קיים רק בפרהסיא, ודקדוקו מלשון הרמב"ם בה"ד שכתב: "וכל מי שנאמר בו יהרג ואל יעבור ועבר ולא נהרג הרי זה מחלל את השם. ואם היה בעשרה מישראל הרי זה חילל את השם ברבים ובטל מצות עשה שהיא קידוש השם ועבר על מצות לא תעשה שהיא חילול השם", הרי מפורש שבפרהסיא כתב שבטל עשה דקידוש השם מה שאין כן בצנעא חילל השם אבל לא ביטל עשה.

יאמרו חכמים לא לרדות, יפטר ולא יתחייב מיתה אף אם לא ירדה. ונשאל הרב קוק מדוע, וביאר שאחרי שהדביק הפת הרי שמעתה האיסור הוא בשב ואל תעשה והוא נעשה ממילא בשעה שהפת נאפה, ובוזה יש כח ביד חכמים לבטל דבר מן התורה.

נמצינו למדים שאף שבמעשה ההדבקה שהוא בקום עשה חייב סקילה, והאיסור נעשה ממילא, מכל מקום הוא מתיחס אחר המעשה שקדם לו, אף שהוא בשב ואל תעשה, והוא גמר האיסור. ואף שהרב פרנק (אג' קמ"ה) הקשה על הרב קוק מהרש"ש שבת (ע"ג ע"א) שמחייב בהדביק סמוך למוצאי שבת ונאפה במוצאי שבת, ומשמע להדיא גמור האיסור הוא בהדבקה והאפיה היא רק מעין תנאי, ואף שחילק הרב בין הדברים, הגה כבר נדחו דברי רש"ש באגלי טל מלאכת זורע סע' ב', ומדבריו משמע להדיא כדברי הרב קוק עיי"ש. ועיי' חידושי הגרי"ז מנחות ע"ב ע"א, לגבי הקטר חלבים ואיברים.

ואומר בשמא להסביר על ידי זה דברי איסי בן יהודה במגילת סתרים (שבת צ"ו ע"ב), שמתוך ל"ט מלאכות יש מלאכה אחת שאינו חייב עליה. והיה נראה לומר שזו מלאכת בישול שאין בה מעשה וסבר איסי שבעין זה אינו נקרא מעשה ומה שנעשה ממילא, אינו מתיחס למעשה שאחריו.

והנה לפי זה בקידוש ה' וחילול ה' בשעת הגזירה בצנעא, אף שבשעת מעשה אינו קידוש או חילול, שהרי אינו פרהסיא, מכל מקום כשמתגלה אחר כך הוי פרהסיא ונקרא שעשה מעשה עבירה.

ומלבד זה יש לומר שקידוש ה' (וממילא חילול) שאני, דכתיב ביה "ונקדשתי" דהיינו בנפעל ולא כתבה תורה "קדש שמי", ללמדך שהתוצאה עיקר ולא המעשה.

וכן דקדוקו חז"ל "אדם שנקדש בו שם שמים" (ירושלמי ברכות פ"ט ה"א) ובגמ' יומא (פ"ו ע"א), "שמעתי ארבעה חילוקי כפרה", כתבו בכל האיסורים עבר על עשה, עבר על לא תעשה, עבר על כריתות, מיתות בית דין, ורק בחילול ה' כתבו "אבל מי שיש חילול ה' בידו", להדגישך שלא מעשה העבירה עיקר כבשאר איסורים, אלא התוצאה.

ויתבאר לפי זה דברי רדב"ז (מצוה ז') שכתב שלא לוקין על לאו דלא תחללו "דחילול גופיה אין בו מעשה אלא על ידי מעשיו מתחלל שם שמים ממילא" (ומכאן ראינו גם לדברי המשנה למלך שהוזכרו). והביא שם דעה שלוקין ואפשר שחולקים בסברת המשנה למלך.

וכל זה דלא כאור שמח בהל' יסודי התורה (פ"ה ה"י) שכתב דאין לוקין משום שהוי לאו שבכללות. אלא שהרמב"ם בלא תעשה ס"ג כתב בהדיא שלוקה על לאו דחילול ה' "כשעשה האדם עבירה אין תאוה בה... וכיון בפעולתו המרד ופריקת עול מלכות שמים", ותימה שלא הביא זהו כל המפורשים המדברים בזה.

חנניה מישאל ועזריה

יש מהאחרונים שהביאו ראייה שדעת הרמב"ם היא שאין קידוש ה' אלא בפרהסיא, מלשונו בספר המצוות: "ולא נצטוותה זאת המצוה אלא לכמו המעמד המפורסם הגדול שהוא אשר פחד ממנו כל העולם", הרי ברור שרק בפרהסיא קיימת מצות קידוש ה'.

אלא, שאם באת לדקדק היטב בלשון הרמב"ם גדולה התמיהה מן הראיה. לכאורה, בפשטות המילים, נראה שאין מצות קידוש ה' אלא במעמד כל העולם כפי שהיה בימי נבוכדנצר, ואם כן אפילו בפרהסיא עדיין אין מצות קידוש ה' אם אין זה לעיני כל העולם, ודבר זה לא יתכן כלל גם לא לדעת הרמב"ם, ולא ראיתי מי שעמד על דברים אלו בלשון הרמב"ם.

וכדי להבין דברי הרמב"ם, נקדים שאלה ממקום אחר. הגמרא בפסחים (נ"ג ע"ב) אומרת:

עוד זו דרש תודוס איש רומי, מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו עצמן על קדושת ה' לכבשן האש? נשאו קל וחומר בעצמן מצפרדעים, ומה צפרדעים שאין מצוים על קדושת השם כתיב בהו "ובאו ועלו בביתך וגו' ובתנורו ובמשארותיך", אימתי משארות מצויות אצל תנור, הוי אומר בשעה שהתנור חם, אנו שמצוין על קדושת השם, על אחת כמה וכמה.

ובתוד"ה "מה ראו" הקשו, הרי חייבים היו למסור נפשם על פי דין שהרי נדרשו לעבוד עבודה זרה בפרהסיא, ור"ת תירץ שזה לא היה עבודה זרה ממש אלא אנדרטי של מלכים, ור"י מפרש: "מה ראו שלא ברחו שהרי קודם המעשה היו יכולים לברוח". הרמב"ם אינו מקבל תירוץ ר"ת שהרי פירש את המקרה בעבודה זרה ממש (עי' הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד וכן בספה"מ), ועל כרחך יתרון כמו ר"י.

ופירוש ר"י מפורש במדרש (שיהש"ר פרשה ז' פס' ח', א'), שם מבואר שחנניה מישאל ועזריה שאלו את יחזקאל אם ללכת או לא, והוא אמר, כך מקובל אני מישעיה רבי "חבי כמעט רגע עד יעבור זעם", כלומר שעליהם להמלט ולהתחבא, והם לא עשו כדבריו ומסרו נפשם, ועל פי זה מובנת שאלת תודוס איש רומי "מה ראו חנניה מישאל ועזריה שמסרו נפשם", שהרי יכלו להמלט כעצת יחזקאל.

אלא שעדיין תמוהים הדברים שכן פסק הרמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד): "אבל אם יכול למלט נפשו ולברוח מתחת יד המלך הרשע ואינו עושה, הנה הוא ככלב שב על קיאו והוא נקרא עובד עבודת כוכבים במזיד והוא נטרד מן העולם הבא ויורד למדרגה התחתונה של גהנום".

וכן הדריך הרמב"ם למעשה את שואליו באגרת קידוש השם (עמ' ס"ה במה' רמב"ם לעם):

אבל כשכופין אותו לעבור על אחת מן המצוות אסור לעמוד באותו מקום אלא יצא ויניח כל אשר לו וילך ביום ובלילה עד שימצא מקום

שיהא יכול להעמיד דתו... אלא יגלה למקום ראוי ולא יעמוד בשום פנים במקום השמד, וכל העומד שם הרי הוא עובר ומחלל שם שמים והוא קרוב למזיד.

ולפי זה נהגו חנניה מישאל ועזריה שלא כדין שהרי יכלו לברוח, וכיצד נפרנס דרשת תודוס איש רומי ודברי המדרש?

ונראה שדברים אלו הוקשו כבר לחז"ל במדרש, שכן מצינו בבראשית רבה (פרשה ל"ד, י"ג) על הפסוק "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש": "אך' - להביא את החונק עצמו, יכול כשואל? תלמוד לומר 'אך', יכול כחנניה מישאל ועזריה? תלמוד לומר 'אך'". ע"כ.

המדרש לומד שחנניה מישאל ועזריה דומים לחונק את עצמו, אלא שבא מיעוט מיוחד בפסוק המתיר לעשות כן, ונראה פשוט שאין הכונה ללמוד ממיעוט זה על הצורך של אדם למסור נפשו במקרה שנאמר בו יהרג ואל יעבור, שכן לזה אין צריך מיעוט מיוחד. לכן נראה שהמדרש הזה הולך בשיטת המדרש בשיהש"ר שהזכרנו, שמבאר את המקרה של חנניה מישאל ועזריה, שהם הכניסו עצמם לתוך הסכנה, וזה הדמיון לחונק את עצמו, ומכל מקום מותר להם הדבר (או מחויב להם הדבר), והמקרה שלהם נתמעט מכל המאבד את נפשו.

ומה מיוחד במקרה שלהם? נראה שזה אשר הוקשה לרמב"ם, ומכאן למד את שכתב בספר המצוות, שבשעה שהגזירה היא בפני כל העולם הרי שחובה להכניס עצמו למסירות נפש. הדברים מבוארים בדבריהם של חנניה מישאל ועזריה לנביא יחזקאל (על פי המדרש שיהש"ר שם) "מה את בעי דיהון אמרין, הדין צלמא סגדין ליה כל אומיא, אמר לון (יחזקאל), ומה אתון אמרין? אמרו ליה, אנן בעינן ניתן ביה פגם **דנהוי תמן ולא נסגוד ליה**, בגין דיהון אמרין, הדין צלמא **כל אומיא סגיד ליה לבר מישאל**". שיקול דעתם היה, אפוא, שמקרה זה היה בעל אופי מיוחד, שהרי כל העולם כולו סגד לצלם, ואם הם ימלטו יאמרו שכל העולם, כולל ישראל, השתחוו, ורק אם הם יהיו שם ולא ישתחוו, אז יראו שישראל אינם משתחוים. ואם כן נמצינו למדים שבמקרה כזה, יש מצוה חיובית, דהיינו להכניס עצמו לחיוב קידוש ה', ולא להמלט.

ולפי זה מדוקדקים להפליא דברי הרמב"ם, ובמיוחד בתרגומו של הרב קפאח זצ"ל: "ואין **חובת** מצוה זו אלא לכגון אותו המעמד העצום שבו פחדו כל באי העולם והיה חובה לפרסם את היחוד ולהכריז עליו באותה העת". זכינו, אפוא, לחידוש דין מיוחד. בדרך כלל מצות קידוש ה' היא **קיומית**, דהיינו שרק בהזדמן לאדם מקרה שבו צריך ליהרג ולא לעבור, חייב לקדש שם שמים, אבל אל לו לאדם להכניס עצמו למצוה זו, שאז הרי הוא ככלב שב על קיאו. רק במקרה אחד זו מצוה **חיובית**, דהיינו שחייב להכניס עצמו למצוה, במקרה שכל העולם מפחד ואין שם מקדש שם שמים.

ועדיין יש לעיין מדוע נמנע הרמב"ם מלהביא דין זה ביד החזקה. ונראה שמכיון שדרשו חכמים את הפסוק בישעיה "כי בראותו ילדיו מעשה ידיו וגו'" רק על חנניה מישאל ועזריה, למד הרמב"ם שמקרה כזה לא יקרה בעתיד ואפשר שמכיון שלא באו דברים אלו בספרי הלכה רק באגדה, לא הביאם להלכה, ומכל מקום בהגדרת המצוה רמזם.

בהבנה זו של המקרה של חנניה מישאל ועזריה ודברי הרמב"ם, מיושבות שאלות רבות של אחרונים בסוגיא זו, ע"י תשובות יביע אומר חלק ו' יו"ד תשובה י"ג שהאריך בזה, ועל פי מה שכתבנו הכל מיושב ואכמ"ל.

"כל בית ישראל"

"זכתה" מצות קידוש ה', מה שלא "זכו" מצוות אחרות, שפתח הרמב"ם את הלכותיה (הל' יסודי התורה פ"ה ה"א) במילים "כל בית ישראל מצווין על קידוש ה'", ויש לדון מה נשתנתה מצוה זו, שראה הרמב"ם לציין את שייכותה לכל בית ישראל. וגדולה התמיהה בראותנו כי גם בספר המצוות ציין הרמב"ם: "וזה מצות קידוש ה' שנצטוו בה בני ישראל בכללם". ברור שלא מקרה הוא ולא דבר שאינו מתכוון, ויש להבין כוונת הרמב"ם בזה. ארבעה הסברים מצינו למשפט זה, אלא שאין הנפש נוחה מהם.

בספר "דברי ירמיהו" (וכן בפרוש "קובץ") כתב ש"כל בית ישראל", בא למעט בני נח ממצוה זו. ואינו מובן, שהרי מצוות רבות אינן בבני נח ולא ציין זאת הרמב"ם בזה האופן, ועוד שלשון "כל בית ישראל" משמע שבא לרבות ולא למעט (הגרא"י אונטרמן וצ"ל כנס תושבע"פ, י"ד).

יש שפירשו ש"כל בית ישראל" מרבה נשים למצוה זו, ואף זה מן התימה, מה ראה הרמב"ם להדגיש זאת באופן זה, דווקא במצות קידוש ה'. ובילקוטים על הרמב"ם (מובא שם), יש שדייקו שבדין קידוש ה' מחויבים אף הקטנים, הפטורים מכל מצוות התורה, וראיה לדבר המעשה המפורסם בשם "חנה ושבעת בניה" (מדרש איכה פרשה א', נ'). ורמז הרמב"ם דין זה באמרו "כל בית ישראל" דהיינו לרבות הקטנים.

ואף שדקדוק יפה הוא בלשון הרמב"ם, מכל מקום אין נראה שדין יסודי כזה, לא יכתבהו הרמב"ם בפירושו, אלא ירמזו ברמז שכזה.

ובספר "אבני שהם" (פרשת אמור עה"פ ולא תחללו) כתב שדקדק הרמב"ם לכתוב "כל בית ישראל" ללמדך שאף אם גזרו גזירה על כלל ישראל שיעברו כולם או יהרגו כולם, יהרגו ואל יעברו, ואל יחששו לכליון האומה, שהרי כלל ברור הוא "בהדי כבשי דרחמנא למה לך". ולא נראה לענ"ד שכוון הרמב"ם לזה וברמז דק יחדש דין יסודי זה.

על פירושים אלו בלשון הרמב"ם נראה לומר את לשון הנצי"ב על השו"ע (העמק שאלה, ויקרא קי"א): "ואם שיכול להיות שלא כוון הטור וכ"י למה שכתבתי, בכל זאת רוח ה' דבר בלשון השו"ע להורות לישראל המעשה אשר יעשון".

ולשונו של הרמב"ם כפשוטה תתבאר על פי דברים שיסד הרמב"ם בעצמה במקומות אחרים, שכך הוא דרכם של דברי תורה שעניינם במקום אחד ועשירים במקום אחר.

כך כתב הרמב"ם במצות לא תעשה דחילול ה' (ס"ג): "והעוון הזה יחלק לשלשה חלקים, שנים כוללים ואחד מיוחד", ובתרגום הרב קפאח זצ"ל: "שנים על הכלל ואחד על היחידים", דהיינו יש במצוה זו שני חלקים לכלל ישראל, שכולם מצווים בהם, וחלק אחד שרק יחידים חייבים בו (והוזכרו הפרטים לעיל בפרק על מסירות נפש). וכן הדגיש הרמב"ם באגרת קידוש ה', "חילול ה' יחלק לשני חלקים, כללי ופרטי". חילוק כזה במצוה, שבחלקה חייבים כולם ובחלקה חייבים רק יחידים, לא מצינו בשאר מצוות ולכן הדגיש הרמב"ם בלשונו הזהב חילוק זה במצוה זו.

וכן יש לבאר לשונו: "כל בית ישראל מצווין על קידוש השם הגדול הזה... כיצד כשיעמוד עובד כוכבים ויאנוס את ישראל... ויש דברים אחרים שהן בכלל חילול השם והוא שיעשה אותם אדם גדול בתורה ומפורסם בחסידות...". ופירושו, שכל בית ישראל מצווין בחלק הזה של יהרג ואל יעבור בגדרים המחויבים, ויש חלק במצוה זו שלא כל בית ישראל מצווין רק אנשים גדולים בתורה.

וכך תתבאר לשונו בספר המצוות: "וזאת היא מצות קידוש השם המצווים בה בני ישראל בכללם, רוצה לומר התרת עצמנו למות ביד האנס", דהיינו זה החלק השייך לכל ישראל, למיעוטי חלק אחר שחויבו רק על אנשים מיוחדים וכפי שנתבאר בלאוין ס"ג. ויש לציין שבספר המצוות מצינו במצוה נוספת סגנון דומה, במצוה ר"ט: "ודע שעם היות מצוה זו מחויבת לאנשים כולם בכלל... דע שיש בכבוד דברים נוספים על התלמיד". גם במצוה זו יש שני חלקים, האחד כללי והשני לאנשים יחידים, וציין זאת הרמב"ם בסגנונו.

עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק נמנו וגמרו בעלית בית נתזה בלוד, כל עבירות שבתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תיהרג יעבור ואל יהרג חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים (סנהדרין ע"ד ע"א).

והגמרא מביאה לימוד לכל אחת מג' העבירות, שדינה יהרג ואל יעבור. ונחלקו ראשונים אם החיוב ליהרג בג' עבירות הוא משום מצות קידוש ה' - ונקדשתי בתוך בני ישראל - או שהוא דין בפני עצמו. כתב בעל המאור (סנהדרין ע"ד ע"ב, י"ז ע"ב מדפי הרי"ף):

נקיטין השתא דעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, לא שנא בצנעא לא שנא בפרהסיא, לא שנא בשעת השמד ולא שנא בשעת השמד, יהרג ואל יעבור... והני מילי כולהו דקא מכוינ הנכרי לעבוריה לישראל, אבל להנאת עצמו לא שנא הכי ולא שנא הכי, שרי, דהא

אסתר גילוי עריות הואי ופרהסיא הואי ואפילו הכי מותר להנאת עצמן
(עיי"ש עוד).

מבואר מדבריו שבג' עבירות, לא מצד חומרת העבירות מצד עצמן בלבד יהרג ואל יעבור, שכן אז אין נפקא מינא בין שהנכרי מכוין להנאתו לבין אם מכוין להעביר ישראל על דתו, אלא גם ג' עבירות הן סעיף במצות "ונקדשתי", ולכן גם בהן רק כשהנכרי מכוין לעבוריה לישראל על דתו, רק אז יהרג ואל יעבור. אבל הרמב"ן כתב (מלחמות ה' שם):

...ושמע מינה אף להנאת עצמן לא הותר מכללה, תדע, שהרי ג' עבירות אלו החמורות **לא מפני קדוש ה' נאסרו**, לפיכך אף על פי שאינו מתכוין להעבירו אסור, אבל שאר העבירות שנאסרו מ"ונקדשתי" הותרו להנאת עצמן.

ויש לברר מה דעת הרמב"ם בזה.

בספר המצוות לא הזכיר הרמב"ם דין ג' עבירות כלל, ומזה משמע שאין דיין מדין קדוש ה'.

וכן משמע בהל' יסודי התורה (פ"ה ה"ב): "...במה דברים אמורים בזמן שהעובד כוכבים מתכוון להנאת עצמו כגון שאנסו לבנות לו ביתו בשבת או לבשל לו תבשילו או אנס אשה לבועלה וכיוצא בזה" (אז יעבור ואל יהרג). וכתב הכ"ס מ: "ונראה דסבירא ליה כהרמב"ן דעובד כוכבים הבא על בת ישראל לאו בכלל גילוי עריות הוא" עיי"ש, וכן כתב הלח"מ, ולפי זה רק בשאר עבירות מהני מה שעושה העכו"ם להנאת עצמו, שיהא הדין יעבור ואל יהרג, אבל בג' עבירות, אף להנאת עצמו יהרג ואל יעבור.

אבל שם בה"ד כתב הרמב"ם: "**וכל מי** שנאמר בו יהרג ואל יעבור ונהרג ולא עבר הרי זה קידש את השם ואם היה בעשרה מישראל הרי זה קידש את השם ברבים", מפורש בדבריו שגם בג' עבירות שייך קידוש ה' שכן רק עליהן חל "יהרג ואל יעבור" שלא בעשרה מישראל. ולכאורה משמע שגם ג' עבירות לומדים מ"ונקדשתי".

ונראה פשוט שאף שמקור החיוב למסור את הנפש בג' עבירות, הוא מצד חומרת העבירות ומלימוד מיוחד (עי' פ"ה ה"ז), מכל מקום מי שנהרג הרי זה קידש את ה' (אף שחיובו לא בא מ"ונקדשתי"), שכן קידוש ה' הוא ענין כללי, שכל מי שמוסר נפשו, לשם שמים, מכל סיבה, כיון שהדבר נעשה על פי דין תורה, הרי זה נקרא קידוש ה' ומקיים בזה מצות "ונקדשתי".

יעבור ואל יהרג

כתב הרמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד): "כל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ונהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו". והתוספות (עבודה זרה כ"ז ע"ב ד"ה "יכול") כתבו: "ואם רצה להחמיר על עצמו אפילו בשאר מצוות רשאי".

דברי התוספות באים על סוגית הגמרא שהביאה ברייתא דר' ישמעאל וזה לשונה:

תניא היה רבי ישמעאל אומר מנין שאם אומרים לו לאדם עבוד עבודת כוכבים ואל תהרג שיעבוד ואל יהרג תלמוד לומר "וחי בהם" - ולא שימות בהם, יכול אפילו בפרהסיא תלמוד לומר "ולא תחללו את שם קדשי".

ונראה שדברי התוספות נובעים מן הלימוד של רבי ישמעאל שלמד מסירות נפש בפרהסיא מ"לא תחללו את שם קדשי", ואם כן דין פרהסיא אינו מעיקר הדין ולעיכובא, אלא חז"ל הגדירו באיזה חוזק של חילול ה' יש חיוב מסירות נפש, ומכל מקום, גם בצנעא יש חילול ה' (אם כי מועט) ולכן רשאי למסור הנפש מדין "לא תחללו את שם קדשי", והתוספות כתבו דבריהם כפירוש לדברי רבי ישמעאל.

והנה הברייתא מופיעה גם בסנהדרין (ע"ד ע"א) אלא ששם יש גירסאות: "יכול אפילו בפרהסיא תלמוד לומר 'ולא תחללו את שמי ונקדשתי בתוך בני ישראל'", ויש שגרסו כך: "ונקדשתי בתוך בני ישראל", ולפי זה הרי ש"פרהסיא" הוא מעיקר הדין, "בתוך בני ישראל", ואם אין פרהסיא - כלל לא מקיים "ונקדשתי", ולפי זה בצנעא אסור למסור את נפשו (ואמנם התוספות לא כתבו מאומה בסנהדרין). ואכן הרמב"ם למד מסירות נפש מ"ונקדשתי" ולכן אינו רשאי למסור הנפש כשאין זה "בתוך בני ישראל" דהיינו בפרהסיא (או בשעת הגזירה כאמור לעיל).

התוספות (שם) הביאו ראיה לדבריהם מן הירושלמי (שביעית פ"ד ה"ב) שם מסופר על רבי אבא בר זמינא שהיה אצל נכרי והנכרי אנסו לאכול נבילה והוא לא רצה, אמר לו הנכרי אכול ואי לא אקטול אותך, אמר לו ר' אבא, אם תרצה קטול, אמר לו הנכרי אם היית אוכל הייתי הורגך שאם יהודי - יהודי (שצריך לקיים מצוותיו), ואם גוי - גוי, עיי"ש. ומכאן למדו התוס' שרשאי להחמיר על עצמו, שמתמא בצנעא היה המעשה.

והקשו אחרונים (הביאם באריכות בשו"ת יביע אומר ח"ו יו"ד תש' י"ג) שהירושלמי ממשך שם ואומר שאם ר' אבא היה שומע מליהוון דרבנן (שאמרו שבשאר עבירות יעבור ואל יהרג) היה אוכל והיה נהרג (שכן אמר לו הנכרי, שהיה הורגו אם היה עובר על מצות תורתו), ומהירושלמי אדרבה ראיה נגד התוספות.

ואמנם הרמב"ן (במלחמות סנהדרין י"ח ע"א מדפי הרי"ף) הביא ראיה מן הירושלמי הזה שאסור למסור את הנפש במקום שנאמר בו יעבור ואל יהרג.

וכתבו האחרונים (עי' יביע אומר שם) שלתוספות לא היתה גירסת הירושלמי כמו שלפנינו, אלא נשמט החלק האחרון ולכן לא הביאוהו תוס' והוכיחו רק מר' אבא שהחמיר על עצמו באכילת נבילה.

כתב הכסף משנה (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד):

וכתב בנמוקי יוסף דאפילו לפי סברת רבינו (הרמב"ם) אם הוא אדם גדול וחסיד ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש את השם

ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם ולמדו ליראה את ה' ולאהבו בכל לבם.

ותמה הרב זצ"ל (משפט כהן קמ"ג עמ' ש"ז) וזה לשונו:

ודברי הכס"מ (יסוה"ת פ"ה ה"ד) - שכתב על שם הנמוקי יוסף, שגם לדעת הרמב"ם, אם הוא אדם גדול וחסיד ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש את השם אפילו במצוה קלה, ולמסור עצמו על זה, משמע אפילו במקום שאינו חייב מהדין להיות נהרג ואל יעבור - נפלאים הם ממני בעיניי. חדא שדברי הנמוק"י הלא הם בפרק בן סורר ומורה, ולא הזכיר שם כלל דעת הרמב"ם, ולא כתב את הדברים על דעתו, ולא עוד אלא שכל הדין הזה הוא הולך ונמשך מסברא החדשה של הנמוק"י שם, שבמצוה שאפשר להם לבטל ממנו בעל כרחו, אינו חייב למסור נפשו אפילו בשעת הגזירה, ועל זה נולדה לו הקושיא על אלה שמסרו את נפשם על מצוות בשעת הגזירה אפילו במה שהיה בידם לבטלן בעל כרחן וחידש בשביל כך שחסיד מותר לו להחמיר על עצמו (עיי"ש עוד באריכות בדברי הרב).

ונראה פשוט בדברי הכס"מ, שלא התכוון לומר שהנמוק"י אמר דבריו לדעת הרמב"ם, אלא כוונתו **דאפילו** לפי סברת הרמב"ם, שמתחייב בנפשו מי שנהרג במקום שהדין יעבור ואל יהרג, מכל מקום באדם גדול אינו מתחייב בנפשו, אלא אדרבה, מקיים בזה מצות קידוש ה' שמפרסם האמונה ומחזק התורה ומצוותיה והלא זה כל ענין קידוש ה'. והרמב"ם עצמו כלל לא דיבר על מציאות כזו. ויש להוסיף על פי דברי הרמב"ם באגרת קדוש ה' (עמ' ס"א במה' רמב"ם לעם):

דע שכל השמדות שהיו בזמן החכמים היו מצווים בהם לעבור על המצוות והיו בהם **עשית מעשה**, כמו שאמרו בתלמוד: שלא יתעסקו בתורה, ולא ימולו את בניהם או שיבעלו נשיהם נדות. ואולם זה השמד (שהיה בזמן הרמב"ם) לא יתחייבו עשית מעשה, זולת הדיבור בלבד, ואם ירצה אדם לקיים תרי"ג מצוות בסתר - יקיים ואין אשם לו, אלא אם הקרה עצמו בלא אונס שיחלל שבת והוא אינו בכך אנוס - כי זה האונס אינו מחייב לשום אדם מעשה אלא הדבור בלבד. וכבר נתאמת אצלם שאין אנחנו מאמינים באותו הדבור ואינו בפי האומרו רק להנצל מן המלך כדי להפיס דעתו בדבורים מן הדבור. **וכל מי שנהרג כדי שלא יודה בשליחות אותו האיש (מוחמד), לא יאמר עליו אלא שעשה הישר והטוב ויש לו שכר גדול לפני השם ומעלתו במעלה עליונה, כי הוא מסר עצמו לקדושת השם יתברך ויתעלה, אבל מי שבא לשאול אותנו אם יהרג או יודה, אומרים לו שיודה ולא יהרג.**

ודבריו מפורשים שיש מציאות שמותר למסור הנפש גם כשהדין יעבור ואל יהרג, וסותר לדבריו בפ"ה ה"ד, שכתב שמתחייב בנפשו. ואפשר שכאן מקור שאמנם גם לשיטת הרמב"ם יש אפשרות למסור הנפש במקרים מסוימים, גם כשהדין יעבור ואל יהרג, ואולי כדברי הנמוקי יוסף כשיש בדבר הזה חיזוק גדול לתורה ולאמונה, ושמא יש לומר שמכאן לקח הכס"מ לחדש דינו (הנ"ל) גם לדעת הרמב"ם ועדיין צ"ע.